
مدرنیته و دیگری آن

مواجهه‌ای انتقادی با تفسیر هابرماس
از مدرنیته به مثابه پروژه‌های ناتمام

حسین مصباحیان

(عضو هیئت علمی دانشگاه تهران)

فهرست مطالب

۷	نشانه‌های اختصاری
۹	درآمد
۲۱	۱ دیالکتیک روشن‌گری جدید؟
۱۰۵	۲ اینترسوبژکتیویته: راهی برای خروج از بن‌بست فلسفه‌های سوژه؟
۱۵۵	۳ عقلانیت ارتباطی در برابر عقلانیت ابزاری؟
۲۱۷	۴ همه‌شمولی مدرنیته‌ی غربی یا تنوع مدرنیته‌ها؟
۲۶۳	۵ دیدگاهی جانشین: پروژه‌ی تجدّد سنت در برابر پروژه‌ی ناتمام مدرنیته؟
۳۳۷	ملاحظات پایانی
۳۵۱	واژه‌نامه
۳۵۷	کتاب‌شناسی
۳۷۱	نمایه
PC	<i>The Postcolonial Condition: Political Essays</i> , Ed. Max Pensky, Cambridge, Mass.: MIT Press, 2011.
PF	<i>The Post as Future</i> , Ed. Max Pensky, Cambridge: Polity Press, 1994.
PM	<i>The Philosophical Discourse of Modernity</i> , Cambridge, Mass.: MIT Press, 1987.
PT	<i>Postcolonial Thinking</i> , Cambridge, Mass.: MIT Press, 1992.

درآمد

فلسفه‌ی یورگن هابرماس، «مهم‌ترین نماینده‌ی نظریه‌ی اجتماعی-انتقادی، پس از آدورنو و مارکوزه»^۱ و «سردمدار بی‌چون‌وچرای نسل دوم نظریه‌پردازان انتقادی»^۲، در سال‌های اخیر وسیعاً مورد مطالعه قرار گرفته است.^۳ فقط در فاصله‌ی سال‌های بین

1. Misgeld, Dieter. "Review of Communication and the Evolution of Society, by Jurgen Habermas. Translated by Thomas McCarthy", *Contemporary Sociology*, Vol. 10, No. 4. 1981: 585-586; p. 585.
2. Van den Berg, Axel. "Critical Theory: Is There Still Hope?", *American Journal of Sociology*, Volume 86 Number 3. 1980: 449-478; p. 453.

۳. برای مثال نگاه کنید به:

Rasmussen, David and Swindal, James. Eds., *Jurgen Habermas*. Sage Publications Ltd. 2003 Four Volume Set as follows: Volume One: *The Foundations of Habermas's Project* (Habermas as a Critical Theorist \ Habermas. Hermeneutics and Critical Theory \ The Modernity/Postmodernity Debate), Volume Two: *Law and Politics* (Law and Democratic Theory \ The Public Sphere \ Culture and Society), Volume Three: *Ethics* (Discourse Ethics \ Rethinking Discourse Ethics \ Autonomy and Authenticity), Volume Four: *Communicative Rationality, Formal Pragmatics Speech Act Theory and Truth* (Communicative Rationality \ Formal Pragmatics and Speech Act Theory \ Nature, History and the Logic of Development \ Truth); Payrow Shabani, Omid. *Democracy, Power and Legitimacy: The Critical Theory of Jurgen Habermas*. University of Toronto Press. 2003; Hahn, Lewis Edwin., Ed. *Perspectives on Habermas*. Chicago and La Salle: Open Court, 2000.

هم‌چنین برای دسترسی به فهرست نسبتاً کاملی از آثار فرعی درباره‌ی هابرماس (تا مقطع سال ۱۹۹۰)، نگاه کنید به بخش کتاب‌شناسی کتاب زیر:

Görtzen. René "Jurgen Habermas: A Bibliography" in *RH*; pp. 114-140.

۲۰۱۶ تا ۲۰۱۹ بیش از بیست کتاب و صد مقاله درباره‌ی وجوه مختلف اندیشه‌ی او نوشته شده است.^۱ آن‌چه اما ضرورت مواجهه‌ای دیگر را موجه می‌سازد، این است که چهار حوزه‌ی مهم این فلسفه، چه به نحو مستقل و چه به‌ویژه در رابطه با تبعات آن برای «دیگری» غیرغربی، و در این‌جا ما ایرانیان، کم‌تر مورد ارزیابی دقیق انتقادی قرار گرفته‌اند. این حوزه‌ها عبارت‌اند از: مسئله‌ی دیالکتیک روشن‌گری، میراث هگلی سوپروتکیویته به‌مثابه بنیاد فلسفی مدرنیته، میراث وبری «عقلانیت غربی»،^۲ و در نهایت ادعای «همه‌شمولی مدرنیته‌ی غربی»^۳ از طریق آزادسازی توانش‌های^۴ ایده‌ی «پروژه‌ی ناتمام مدرنیته». این اثر بدین ترتیب، چهار حوزه‌ی پرسش‌برانگیز مذکور را طی چهار فصل مورد مطالعه قرار خواهد داد و در فصل پنجم تلاش خواهد کرد تا از طریق شناسایی معضلات فلسفه‌ی هابرماس در حوزه‌های مشخص فوق، و تردیدافکنندگی بر ادعای او مبنی بر همه‌شمولی مدرنیته‌ی غربی «از طریق فهم غربی از جهان»^۵، گامی در جهت نقد و بررسی آرای وی بردارد و به تقویت بصیرت‌های جانشین - بصیرت‌هایی که دیگری غیرغربی را در کانون بنیادی‌ترین توجهات خود قرار می‌دهند - یاری رساند.

برای سامان‌دهی چنین هدفی، کتاب در دو سطح پیش رفته است و هر سطح آن مخاطب خاصی را مد نظر داشته است. سطح اول بحث، که در چهار فصل نخست صورت‌بندی شده است، تا حدی تخصصی است و مخاطبان آن کسانی هستند که اولاً

۱. برای آگاهی از این آثار نگاه کنید به فهرستی که تامس گرگرسن (Thomas Gregersen) تهیه کرده و در وب سایت هابرماس قرار داده است. از میان این آثار، کتب و مقالات زیر با مسئله‌ی پژوهشی این کتاب رابطه‌ی مستقیم دارند:

Dafydd Huw Rees. *The Postsecular Political Philosophy Of Jürgen Habermas*. University of Wales Press, 2018; Craig Browne. *Habermas And Giddens On Praxis And Modernity*. Anthem Press, 2017; Matt Sheedy, "Habermas, Islam, And Theorizing The Other", *Critical Research On Religion*, Vol. 6 No. 3 (2018); pp. 331-350; Maeve Cooke "The Limits of Learning: Habermas' Social Theory and Religion", *European Journal Of Philosophy*, Vol. 24 No. 3 (2016); pp. 694-711.

2. occidental rationality
3. universality of modernity
4. potentials
5. *TC 1*; p. 17.

دیالکتیک روشن‌گری جدید؟

اکنون اگر پرسیده شود که آیا ما در عصر روشنی‌یافته زندگی می‌کنیم، پاسخ این است که خیر، ما در عصر روشن‌گری به سر می‌بریم.^۱ (ایمانونل کانت)

نظریه‌ای انتقادی است که در جست‌وجوی رهایی انسان و آزاد ساختن انسان‌ها از موقعیت‌هایی باشد که آنان را به بردگی می‌کشد.^۲ (ماکس هورکهایمر)

نظریه‌ی کنش ارتباطی قصد دارد تا جایگزینی برای فلسفه‌ی تاریخ که نظریه‌ی انتقادی متقدم هم‌چنان بر آن تأکید کرده است، فراهم آورد.^۳ (یورگن هابرماس)

تردیدی نیست که بخشی از اهداف^۴ و جهت‌گیری‌های نظریه‌ی انتقادی هابرماس را باید تلاشی برای پاسخ‌گویی به نقد رادیکال عقل دانست، نقدی که توسط نسل اول مکتب فرانکفورت مطرح و عمدتاً در کتاب دیالکتیک روشن‌گری هورکهایمر و آدورنو^۵

1. Kant, Immanuel. "An Answer to the Question: What is Enlightenment?", *Perpetual Peace and Other Essays*, trans. Ted Humphrey, Cambridge: Hackett Publishing Company, 1983; p. 44.

2. *SE*; p. 244.

3. *TC I*; pp. 396-397.

۴. کل پروژه‌ی هابرماس را می‌توان دفاع از پروژه‌ی روشن‌گری در مقابل چالش وبر (عقلانیت ابزاری)، هورکهایمر و آدورنو (نظریه‌ی انتقادی متقدم)، نیچه‌ایسم در اشکال پساساختارگرایانه (فوکو و دریدا) و پست‌مدرنیسم (لیوتار) دانست.

۵. برای آشنایی با طیف گسترده‌ای از آثار آدورنو نگاه کنید به:

Jay, Martin. *Adorno*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1984.

صورت‌بندی شد. باین‌همه، کل پروژه‌ی هابرماس را شاید هم‌چنان بتوان پروژه‌ای در درون سنت نظریه‌ی انتقادی دانست. خود هابرماس نیز این نظر را به نحوی تأیید می‌کند. او نشان می‌دهد که نظریه‌ی کنش ارتباطی او تلاشی برای بازگشت به اهدافی است که نظریه‌ی انتقادی در دهه‌ی ۱۹۳۰ تعقیب می‌کرده است.^۱ بلافاصله اما باید افزود که او هیچ‌گونه هم‌دلی و علاقه‌ای به نظریه‌ی فلسفه‌ی تاریخ نظریه‌ی انتقادی متقدم^۲ دهه‌ی ۱۹۳۰ ندارد.

این فصل نخست به توضیح مقوله‌ی کلی «نظریه‌ی انتقادی» از طریق صورت‌بندی شاخصه‌های نقیض این نظریه یعنی «نظریه‌ی سنتی» می‌پردازد و پس از آن، به ارزیابی و عیارسنجی شرح هابرماس از رابطه‌ی بین نظریه و عمل که یکی از اصلی‌ترین شاخصه‌های نظریه‌ی انتقادی است، توجه می‌دهد. یکی از مباحث کانونی این فصل این خواهد بود که برای ارزیابی دقیق پروژه‌ی هابرماس، درک این نکته بسیار مهم است که او چگونه می‌خواهد نظریه‌ی انتقادی‌اش در جهان تأثیر بگذارد و نقش ایفا کند. هابرماس قصد دارد تا از طریق نزدیک‌شدن به نظریه‌ی انتقادی متقدم، نظریه‌ی کنش ارتباطی خود را به نحوی سامان‌دهی کند که حامل امکاناتی برای تغییرات بنیادی و نتایج عملی باشد. بدین ترتیب، هابرماس عنصر عملی و بنیادین نظریه‌ی انتقادی را مورد بازنگری و نوگردانی قرار می‌دهد.

دیتر میسگلد معتقد است که کتاب مارتین جی بهترین «مقدمه برای آثار پیچیده‌ی یک منتقد فرهنگی و اجتماعی، جامعه‌شناس و فیلسوف استثنایی است. هیچ کتابی در حال حاضر در هیچ‌یک از دو زبان انگلیسی و آلمانی وجود ندارد که توانسته باشد هم‌چون کتاب مارتین جی، آرا و افکار آدورنو را با فشردگی ولی با وضوح تمام بیان کرده باشد».

Misgeld, Dieter. "Review of Adorno". in *Contemporary Sociology*, Vol. 14, No. 6. Nov. 1985: 782-783; p. 782.

1. AS; p. 108.

۲. راش معتقد است که مقالات هورکهایمر، مارکوزه و آدورنو از اواسط تا اواخر دهه‌ی ۱۹۳۰، را می‌توان منابعی هم برای درک نظریه‌ی انتقادی متقدم و هم تمایز آن با نظریه‌های پیشین به حساب آورد. او اما بلافاصله می‌افزاید که هر نوع گزارشی از مبانی مفهومی «نظریه‌ی انتقادی متقدم» صرفاً از طریق نوشته‌های اعضای اصلی و تأثیرگذار مؤسسه از ۱۹۳۰ تا ۱۹۴۰ عمیقاً ناقص خواهد بود. راش تأکید می‌کند که برای درک درست‌تر و عمیق‌تر نظریه‌ی انتقادی، ضرورت دارد که به سایر نظریه‌های فلسفی این دوره که نظریه‌ی انتقادی خود را در مقابل آن می‌دید نیز توجه جدی شود. نگاه کنید به:

Rush, Fred (ed.), *The Cambridge Companion to Critical Theory*.